

**The artistic role of the poetic text in Ivan Kotlyarevsky's play
«Natalka Poltavka»**

**Художня роль поетичного тексту в п'єсі Івана Котляревського
«Наталка Полтавка»**

Hanna Tokman

Doctor in Pedagogics,
Professor

Ганна Токмань

доктор педагогічних наук,
професор

E-mail: Hanna_Tokman@ukr.net
orcid.org/0000-0002-6213-2987

*Pereiaslav-Khmelnytsky
Hryhorii Skovoroda State
Pedagogical University*

30, Sukhomlynskyi Str.,
Pereiaslav-Khmelnytsky,
Kyiv Reg., Ukraine, 08401

*ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний
університет
імені Григорія Сковороди»
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав-Хмельницький,
Київська обл., Україна, 08401*

Original manuscript received: December 10, 2019

Revised manuscript accepted: December 15, 2019

ABSTRACT

The article is devoted to poetic texts in the play «Natalka Poltavka» by Ivan Kotlyarevsky. The poems are analyzed in terms of their place and artistic role in the play. The author explores the texts of arias, duets, choirs in terms of content and form. Poetic texts show the personality of the characters, reveal the inner world. Thanks to the arias, we observe changes in the existence of the hero and the development of relationships between the characters. Poetry influences the speech of characters in other scenes of the work. The author notes the influence of folk art on the poetic texts in the play «Natalka Poltavka». The songs depict public life in Ukraine, violate social issues. Poetic texts have a philosophical meaning. The researcher observed the motive of fate as leading. The songs elevate the principles of Christian morality. The value of true sincere love is at the heart of poetry in I. Kotlyarevsky's play, Natalka Poltavka. The researcher explains the stylistic features of poetic texts that are characteristic of the literary directions of Baroque, sentimentalism, and Enlightenment. The author interprets the dialogue between poetic texts, treats them in various contexts.

Poetry sets a beautiful, folk-written intonation to the play's artistic speech. Vocal numbers help you understand the inner world of the character

performing the music number. Poetry reveals a person's state of mind. In arias, the character gradually opens his «I», aria is a psychological self-portrait of the character. The song prepares for a sharp change of style, a new turn in the plot of the work, participation in events of a new character. The duets express conflict, convey the characters' positions, their feelings and aspirations. Poetic texts have signs of baroque, sentimentalism, enlightenment, which enriches the style of the work. The songs broaden the play's issues, and the author's critical view of modern society is observed. The researcher notes the talent of poetic texts in I. Kotlyarevsky's play. Proven thoughtful arrangement of songs, analysis of the relationship between musical numbers, investigated the power lines (emotional, intellectual-philosophical, journalistic-social) that emerge between poetic lyrics. Poetry gives a philosophical sense to the love-social drama. Poetic texts convey the conclusions of aesthetic, philosophical, moral and ethical content. Music numbers express the beauty of love – on the highest register; love is true, strong, self-sacrificing.

Key words: poetic text, play, artistic role, inner world, relationships of heroes, social issues, philosophical meaning, Christian values, love, style.

Вступ

Високий художній рівень п'єси «Наталка Полтавка» Івана Котляревського забезпечено прозовими і поетичними текстами, з'єднаними в одне мистецьке ціле. Невід'ємним складником твору є вірші, які виконуються як музичні номери. К. Волинський пише: «“Наталку Полтавку” автор назвав оперою (подібні п'єси в ті часи називали ще й комічними операми). Комічні опери XVIII – початку XIX ст. склалися з тексту, який вимовлявся, і з музикальних номерів (арій, дуетів, хорів тощо)» (Волинський, 1955: 177). Проблема поезики п'єси «Наталка Полтавка» є важливою в українському літературознавстві, адже цей твір є знаковим, новаторським у національній драматургії.

Проблема мистецької своєрідності драматургійної спадщини І. Котляревського розглядали такі дослідники, як Я. Головацький, М. Грушевський, І. Франко, а також В. Азьомов, П. Білоус, М. Возняк, К. Волинський, О. Гончар, М. Дашкевич, С. Задорожна, І. Лімборський, Л. Мороз, Є. Нахлік, Є. Сверстюк, М. Сулима, П. Филипович, М. Яценко та інші.

К. Волинський підкреслив зв'язок «Наталки Полтавки» з українською драматургією XVIII ст., зокрема з інтермедіями. У його праці йдеться про народні погляди, сцени народного побуту, а також про використання і в інтермедіях, і в «Наталці Полтавці» елементів народної поезії. Науковець пише про інтермедії: «Вставлено в них і уривки чи цілі твори народної поезії (наприклад, пісні «Ой під вишнею, під черешнею», «Та не буде лучче, та не буде краще», «Гусар коня напував, Дзюба воду брала», прислів'я, приказки у вертепній драмі)» (Волинський, 1955: 180).

Думку К. Волинського продовжує П. Білоус: «<...> “Москаль-чарівник”, “Наталка Полтавка” І. Котляревського, “Сватання на

Гончарівці”, “Шельменко-денщик” Г.Квітки-Основ’яненка – п’єси, в яких помітний вплив інтермедійних, вертепних характерів, комічних засобів, сценічної мови і komponування всього театрального дійства» (Білоус, 2009: 400). П. Білоус узагальнює результати багатоаспектного аналізу розвитку української драматургії й доходить висновків: «Нова українська драматургія сформувалася на народній основі, тому від початку свого існування культивувала здебільшого соціально-побутові теми, виводила на сцену персонажів із простолюду, наділяючи їх пристрастями та вчинками у фольклорному дусі» (Білоус, 2009: 400).

Позаяк віршовані тексти п’єси «Наталка Полтавка» призначено для співу, важливою є музична історія твору. К. Волинський зазначає. «Як видно з листів Котляревського до М. Гнедича (1821) і до полтавського поліцмейстера (1829), до “Наталки Полтавки” була відразу ж написана й музика (правда, письменник не називає її автора). В альманасі «Утренняя звезда» (кн. 2, Харків, 1833) надруковано було ноти трьох пісень з опери, покладених на музику О. М. Баринцьким. Пізніше відома була до неї музика чеха А. Єдлічки, далі І Ляндвера, О. Маркевича, Васильєва. Нарешті, прекрасна музика М.В.Лисенка завершила музичне оформлення “Наталки Полтавки”» (Волинський, 1955: 149).

Спостережено біографічні джерела віршування. Поетичне обдарування І. Котляревського, його любов до поезії відзначив С. Стеблін-Камінський, він спостеріг: «Ще юнаком Котляревський мав особливу пристрасть до віршів і вмів до всякого слова мистецьки добирати дотепні рими, за що товариші називали його римачем» (І.П.Котляревський, 1959: 6). Митець вивчав поетику в семінарії, захоплювався народною творчістю. С. Стеблін-Камінський розповів, що у 1820-30-х рр. на Золотонощині письменник убирався в народний одяг і брав участь у селянських святах і забавах, збирав народні пісні, прислів’я, укладав словник української мови.

Щодо тематики п’єси. Як зазначає С. Стеблін-Камінський, І. Котляревський пережив нещасливе кохання, відтак світ палких емоцій був йому знайомий. Знав він також і соціальний стан українського суспільства, роботу державного апарату, адже як службовець пройшов шлях від підканцеляриста до губернського реєстратора, тож розумів, як улаштована система влади в колонізованій Росією Україні.

В. Шевчук характеризує історичний контекст творчої діяльності видатного письменника. «Народився він 9 вересня 1769 року в Полтаві, на той час полковому місті, вже після знищення гетьманства, але ще при автономній структурі Гетьманщини – факт багатозначний, бо, за законом генетичного й духовного самозбереження народу, його сини із відроджувальницькою місією, як правило, народжуються в часи кризові й занепадні» (Шевчук, 2005: 4). В. Шевчук, митець і культуролог, з таким же високим ступенем узагальнення розмірковує над стильовим багатством спадку І. Котляревського, його місцем у розвитку національної

і світової культури. Він пише: «В українському літературознавстві цей твір [“Енеїда” – Г.Т.] звикли розглядати як перший рушійний нової літератури, хоча, як на мене, новий період треба починати з романтизму як естетично-стилістичного явища, а все, що стосується псевдокласицизму в суміші із бароко, розглядати в системі періоду попереднього. Коли дивитися з такої позиції на творчість І. Котляревського, то “Енеїда” мала б входити в контекст бароко у суміші із псевдокласицизмом, тобто складати явище пізнього бароко (псевдокласицизм у нас не прижився, маємо тільки його спорадичні спалахи), а драматична його творчість – це вже романтизм, бо п’єси І. Котляревського – не інтермедії, які передавали народні сцени, а справжні народні п’єси, властиві сентименталістам і романтикам, які дивилися на простолюд, ідеалізуючи його, як і народну творчість, – це для них було одне із джерел натхнення» (Шевчук, 2005: 3). Отже, автор вважає, що саме з «Наталки Полтавки» почалася нова українська література. Зазначимо, що її сентиментальний і романтичний характер оприявлено в поетичних текстах твору.

Л. Мороз, визначаючи традиційне і модерне у п’єсі, розширює поняття пісенності і твердить: «Ідеалізована постать Наталки ніби живцем перенесена до п’єси з ліричних народних пісень. Для своєї героїні Котляревський і створив такі пісні, які стали народними» (Мороз, 2015: 61). Акцентуючи на думці М. Возняка про увагу до індивідуальності у «Наталці Полтавці», учена вбачає в індивідуалізації оновлення традиції, а також переносить це твердження на індивідуальність нації: «Письменник у своїх п’єсах створив такий національний характер, через який можна досягнути сутності і нації як “особистості”, тобто частини людства, і тим самим пізнати внутрішню сутність людства, невіддільною частиною якого є нація» (Мороз, 2015: 65). Поетичні тексти у п’єсі увиразнюють як індивідуальності персонажів, так і особливості української нації.

Ставимо за **мету** визначити художню роль поетичного тексту в п’єсі Івана Котляревського «Наталка Полтавка».

Матеріал і методи досліджень

Матеріалом дослідження є текст п’єси І. Котляревського «Наталка Полтавка». Застосовано методи текстуального і контекстуального аналізу твору. Розглянемо всі поетичні тексти твору в порядку їх розташування і визначимо роль кожного в контексті п’єси в цілому, у діалогічних зв’язках з прозовим мовленням персонажів.

Результати та їх обговорення

Текст твору починається з поезії: Наталка, вийшовши з хати з відрами і зупинившись біля річки, співає «Віють вітри, віють буйні...». Ця пісня виражає душевний стан героїні – її сердечний біль, емоційну виснаженість, самотність.

*Віють вітри, віють буйні, аж дерева гнуться;
о, як болить моє серце, а сльози не ллються
(Котляревський, 1990: 241).*

Спогад про минуле щастя живе в пам'яті, проте не зігріває, а лише посилює сердечні муки, адже побачення не можливе. «Полетіла б я до тебе, та крилля не маю». Поетичний текст містить паралелізми, душевний стан дівчини віддзеркалюється в пейзажах: її горе подібне до буйних вітрів, які гнуть дерева, а існування без милого таке саме як у билінки, «що на пісках, без роси, без сонця».

Пісня природно вписується в дальший прозовий текст. Митець повторює риторичне звертання з пісні в перших неспіваних словах Наталки: «Петре! Петре! Де ти тепер?» (Котляревський, 1990: 241) **Поезія налаштовує читача (глядача) на сприйняття драматичної love-story, знайомить з емоційним автопортретом героїні, задає красиву, народнописенну інтонацію художньому мовленню, акцентує на сентиментальному в стилі твору.**

За принципом контрасту у яві 2-ій звучить пісня про кохання, яка має викликати у слухача інакший настрій, дати комічний ефект. Возний поетично-музично освічується Наталці в коханні (правда, вона цього не зрозуміла). Як і в пісні Наталки, у цьому комічному поетичному тексті передано душевний стан героя і його love-story, точніше – її відсутність.

*От юних літ не знав я любові,
Не оцуцал возження в крові;
Как вдруг предстал Наталки вид ясный,
Как райский крин, душистый, прекрасный <...>
(Котляревський, 1990:242)*

У пісні Наталки щасливе кохання – це спогад, розлука з милим – душевна рана. У куплетах Возного виражено стан закоханості і сподівання на щастя в близькому майбутньому. Різниця також у стильовому забарвленні поетичних текстів: у першому випадку стиль сентиментальний, у другому – позначений рисами низового бароко. Суміш з релігійної, книжної, канцелярської, народно-розмовної лексики робить смішним сам предмет зображення – любовні переживання гонорового пана. **Наразі поетичний текст виконує художню роль різкої зміни стилю, характеристики нового, комічного персонажа, знакує появу конфлікту через кохання без відповіді.**

Та, кого пан Возний порівнює з младою ягницею і з политим медом маком, не приймає залицянь, навіть не вірить у їх щирість. Чому – відповідає пісня із підкреслено соціальним змістом «Видно шляхи полатвської...». **Завдяки поетичному тексту п'єса набуває соціальних рис, Наталка у віршованій формі проводить різкі межі між соціальними прошарками українців.**

*Не багата я і проста, но чесного роду,
Не стижуся шити, прясти і носити воду.*

*Ти в жупанах і письменний, і рівня з панами,
Як же можеш ти дружитись з простими дівками?
(Котляревський, 1990: 244)*

Пісня виявляє й етичний момент стосунків простої дівчини і пана: його освічення може знеславити сироту, честь якої немає кому захистити, тож Наталка співає: «Пошануйте сиротину і не вводьте в славу». Як бачимо, **поетичний текст оприявлює соціальну й етичну проблематику твору.**

Поетичні тексти (пісні) у п'єсі, як правило, є візитівками персонажів. Ява 3-тя починається з пісні Виборного «Дід рудий, баба руда...». Це – комічні куплети, головний контент яких – нісенітниця. До простого прагнення насмішити слухачів додано національний, патріотичний, волелюбний елемент, адже в останньому куплеті з'являється образ козака, якого бояться вороги. Комічні куплети Виборного покликані **згладити драматизм конфлікту**, оптимістично налаштувати публіку.

У цій самій яві з вуст Виборного звучить ще одна пісня – «Ой під вишнею, під черешнею...». Її виборний адресує Возному, спонукаючи його одружитися, поки не старий. Ця жартівлива пісня сюжетна, в ній у гумористичному ключі оповідається типова для подружжя «старий – молода» історія, задіяно вже не соціальний, а гендерний і віковий аспекти нерівного шлюбу. Дружина без дозволу чоловіка не може вийти на вулицю, у них різні пристрасті, можливості, емоції, викликані різницею у віці і відсутністю взаємного щирого кохання.

*Ой ти, старий дідуга, і зогнувся, як дуга.
А я, молоденька, гуляти раденька
(Котляревський, 1990: 247).*

Ця жартівлива пісня **розширює проблематику п'єси**, вводячи аспект нерівного шлюбу не лише в соціальному, а й у віковому сенсі, демонструє гумор і мудрість народного штибу в характері Виборного; у поезії твору вона призупиняє дію, становить нібито вставний епізод, який збагачує загальну композицію.

Найбільшої широти й узагальненості соціальна проблематика твору досягає в уривку з пісні із «Саду божественних пісень» Григорія Сковороди «Всякому городу нрав і права...», яку Возний співає Виборному. **Ця пісня набуває сенсу самовикриття персонажа (крутія, здирника, хабарника) і критичного погляду автора на сучасне йому суспільство.** Возний приймає і виправдовує порядок речей, коли панує сваволя, а не закон; людиною керує прагнення до стягання: відсутня гуманність у взаєминах між людьми; суспільство керується правом сильнішого; бідні коряться багатим і принижено слугують їм; процвітають хабарництво, підлабузництво, обман.

Крім соціально-викривального пісня Сковороди має моральний смисл, І.Котляревський завершує її на словах:

*Всяк, хто не маже, то дуже скрипить,
Хто не лукавить, то ззаду сидить;
Всякого рот дере ложка суха –
Хто ж єсть на світі, щоб був без гріха?
(Котляревський, 1990: 250)*

Остання проспівана Возним фраза ніби **виправдовує той гріх, який він готує**: обманом, підкупом, схилинням на свій бік Наталчиної матері примусити дівчину без кохання вийти за нього заміж, як пан виражається: «<...> доводами сильними довести її до брачного мого ложа на законном основанні» (Котляревський, 1990: 249).

Автор нумерував вокальні номери у своїй п'єсі. Під номером 7 стоїть перший у творі дует «Ой доля людська...», який виконують Возний і Виборний. У творі типовий для сентименталізму провідний мотив – всевладдя долі в житті людини і панування несправедливості у земному світі.

*Добрі терплять нужду, по миру товчуться,
І все не в лад їм приходить, за що не візьмуться.
До кого ж ласкава ся доля лукава,
Такий живе як сир в маслі, спустивши рукава
(Котляревський, 1990: 250).*

Цей вірш пом'якшує в уяві глядача негативну характеристику Возного, додає йому людяності, а у загальний зміст твору вносить філософську ноту – **поетичний текст філософізує любовно-соціальну драму**.

У творі І.Котляревського, як і в будь-якій опері чи опереті – за законами жанру, **персонажі обмінюються аріями, відбувається вокальний діалог, часто як суперечка, розвиток конфлікту**. Такий діалог складають арії Наталки і Терпелихи в яві 5-ій. Репліки героїнь між аріями прозаїзують текст, вносять у нього сюжетну конкретику, поезія ж виражає почуття дочки і матері, образно являє їх контрастність, пов'язану з віком і провідними цінностями.

Наталка в арії висловлюється афористично, понад усе підносячи непереможну силу й найвищу вартість кохання. «Серце не вважає, / Кого раз полюбить, з тим і умирає», «Лучче умерти, як з немилим жити», «Бідність і багатство – єсть то божя воля; / З милим їх ділити – єсть щаслива доля» (Котляревський, 1990: 252). Терпелиха опускає романтичну дочку на грішну землю: «Петро десь блукає, може, оженився, / Може, за тобою не довго журився»; спонукає до співчуття: «По старості моїй живу через силу, / Не дождавшись Петра, піду і в могилу»; лякає самотнім незахищеним майбутнім: «Тебе ж без приюту, молоду дитину, / На кого оставлю, бідну сиротину?» (Котляревський, 1990: 253). Обидві дзеркально звертаються одна до одної: «Ой мати, мати!», «Ой дочко,

дочко!». Відзначимо **талановитість поетичних текстів у п'єсі І. Котляревського та високу художність їх розташувань, взаємозв'язків, силових ліній (емоційних, інтелектуально-філософських, публіцистично-соціальних), які виникають між ними.**

У прозово-поетичні супереччі матері й дочки перемагає позиція матері, що цілком відповідає національній ментальності, звичаєвості, логіці характерів персонажів твору, сентиментальному складнику його стилю. Наталка обіцяє підкоритися материній волі і вийти заміж за першого ж угодного матері жениха. Мужня дівчина дає обіцянку й собі: «<...> перенесу своє горе, забуду Петра і не буду ніколи плакати» (Котляревський, 1990: 253). Хоча ці обіцянки суперечать тій поезії, яка лунала в її співі – це теж риса поетики: **поетичний текст уступає в суперечку з прозовим.**

Під номером 10 у п'єсі – тріо «Ей, Наталко, не дровичися!..», яке виконують Виборний, Терпелиха і Наталка і яке відіграє чисто сюжетну роль: засвідчує *згоду в сімействі*, дочка покоряється матері: «на все», тобто на одруження з Возним, погоджується «прямодушно». У цьому тріо цікавим є поєднання різних шарів лексики та відповідно різних емоційних забарвлень мовлення. Виборний співає лайливими та згрубілими просторічними словами (*не дровичися, забудь Петра-ланця, пройдоху-поганця*), Терпелиха використовує жалісливі й спонукальні вирази («Та пожалій рідной, / Мене старой, бідной, / Схаменися!»), у мовленні-вокалі Наталки звучить тільки любов до матері та дочірня покірність («Не плач, мамо, не журися!», «Тобі покоряюсь, / На все оглашаюсь / Прямодушно») (Котляревський, 1990: 256). У кінці всі трое співають «Де згода в сімействі, де мир і тишина, / Щасливі там люди, блаженна сторона» (Котляревський, 1990: 257), – філософський висновок з гумористично-сентиментального тріо досить несподіваний, дещо дисонансний, проте від **відповідає стилістиці п'єси з її рисами низового бароко, сентименталізму і просвітництва.**

Наступна арія належить Наталці, «Чого ж вода каламутна, чи не хвиля збила?..», це – найдраматичніший поетичний текст у п'єсі. Перед співом глядач бачить Наталку, яка стає навколішки і молить Бога: «<...> вижени любов до Петра із мого серця і наверни душу мою до возного, а без цього чуда я пропаду навіки...» (Котляревський, 1990: 258). Арія передає душевний стан дівчини (подібний до каламутної води у чистій річці), яка в розлуці з милим має вийти заміж за нелюба. У звертанні до далекого коханого образно передано психологічний конфлікт: «Ти хоть в серці, но од тебе беруть мою руку» (Котляревський, 1990: 258). У пісні присутній мотив смерті: «Спіши, милий, спаси мене од лютої напасті! / За нелюбом коли буду, то мушу пропасти» (Котляревський, 1990: 258). Крім **вираження драматичної ситуації у просторі дівочої душі, ця поезія готує глядача до нового повороту сюжету, казкового, доброго, ніби викликаного криком душі доброї дівчини. Проте станеться це після**

антракту – і в цьому також драматургійна майстерність автора, глядач повинен зберегти хвилювання, тривогу, заінтригованість і чекати на розвиток дії.

Появи двох нових персонажів, Миколи і Петра, на початку 2-ої дії традиційно супроводжуються їхніми аріями. Микола співає «Гомін, гомін, гомін, гомін по діброві...», а Петро – «Сонце низенько...». Миколина пісня-візитівка – козацька, вона характеризує хлопця як відчайдуха і веселуна, який розпоряджається сам своєю долею. У жартівливому поетичному тексті мати вигання сина і погрожує йому всілякими ворогами, проте він упевнений, що орда його об'їде, а ляхи, турки і москалі гостинно прийматимуть. Парубок подумує піти жити до чорноморців, щоб там, як він каже після співу, «тетерю їсти, горілку пити, люльку курити і черкес бити» (Котляревський, 1990: 259).

Петро співає, виходячи на сцену і в пісні пояснюючи свій рух: «Спішу до тебе, / Лечу до тебе, / Моє серденько!» (Котляревський, 1990: 260) Глядач ще не знає його імені, але з того, що він каже Миколі про Полтаву і своє сирітство, здогадується, хто він. Пісня в цьому контексті розбиває застереження Терпелихи про те, що Петро забув Наталку і одружився з іншою, засвідчує вірність парубочого серця. Поетичний текст надзвичайно емоційний, ніжний, повний кохання, світлих спогадів, надії і остраху. Як і в любовній пісні Наталки, тут також присутній мотив смерті.

*Ой, як я прийду,
Тебе не застану,
Згорну я рученьки,
Згорну я білії
Та й нежив стану... (Котляревський, 1990: 260).*

Поезія у п'єсі І.Котляревського передовсім є **поезією кохання, на найвищому реєстрі, кохання вірного, сильного, саможертвовного.**

Жартівлива пісня про Петруся, яку Микола, здогадавшись, хто його новий побратим, йому ж співає, робить паузу в розвитку конфлікту, розряджає на короткий час напружену атмосферу на сцені.

*Вітер віє горою,
Любивсь Петрусь зо мною,
Ой, лихо не Петрусь,
Лице біле, чорний ус! (Котляревський, 1990: 264).*

Весела пісня ніби повертає в минуле юної щасливої пари, про що й говорить Петро: «Я – той нещасний Петро, якому Наталка припівала цю пісню, якого вона любила і обіщала до смерті не забути <...>» (Котляревський, 1990: 264). Отже, **поетичний текст може переносити в минуле, як і в можливе майбутнє персонажів, може уповільнювати, як і пришвидшувати розвиток конфлікту.**

Пісня «У сусіда хата біла...», яку співає Петро і випадково чує Макогоненко, продовжує мотив долі-недолі, який уже лунав у поетичних

текстах п'єси. Загадка талану, виражена у творі, хвилює парубка через власне безталання. Як у будь-якому сентиментальному творі, у п'єсі **багато сліз – переважно про плач ідеться саме в поетичних текстах.** В іронічній пісні «У сусіда хата біла...» також є цей печальний мотив, викликаний самотністю героя.

*Всі сусіда вихваляють,
Всі сусіда поважають;
А я марно часи трачу,
Один в світі – тільки плачу (Котляревський, 1990: 265).*

Цікаво простежити за розвитком характеру героя в його піснях-автопортретах, за **поступовим саморозкриттям «Я» в поетичних текстах.** У піснях «Сонце низенько...» і «У сусіда хата біла...» Петро постає дуже ніжною, доброю, вірною в коханні людиною, він вірить у силу долі, підкоряється їй, на її удари реагує емоціями й переживаннями, а не вчинками. Проте він не безвольний, у нього є чоловіча честь і гідність, він шукає своє втрачене кохання і зберігає шляхетність почуттів і поведінки.

Петрове бажання подолати розпач і рок безталанності оприявлюється в пісні «Та йшов козак з Дону...». Перед її виконанням парубок пригадує, як заради одруження з Наталкою «стогнав під тяжкою роботою <...> скитався на чужині і зароблену копійку збирав до купи» (Котляревський, 1990: 268). Пісня – козацька, тож її герой не нарікає на свою злу долю, а проклинає її, він не винен перед нею, це вона несправедлива й жорстока.

*Другим даєш лишинє, мене ж обижаєш,
І що мені миле, і те однімаєш
(Котляревський, 1990: 268).*

Пісня завершується словами «Ой, коли б ти, доле, вийшла ко мні в поле, / Тоді б ти згадала, кого обижала» (Котляревський, 1990: 268). Так і сталося: Петро зустрів свою долю, **доленосний момент історії цієї love-story також має своє поетичне вираження.**

Наталка і Петро зустрічаються після заручин дівчини з Возним. У їхній розмові Петро відступається від коханої не через безхарактерність, а з розуміння соціальних переваг шлюбу з багатієм для дівчини: «Возний – пан, чиновний і багатий, а я не маю нічого. Вам з матір'ю треба підпори і зашити, а я через себе ворогів вам прибавлю, а не помощ подам» (Котляревський, 1990: 270). Наталка не розуміє тривоги парубка, який багато вже побачив у своїх мандрах, і думає, що він її просто розлюбив: «Одгадую своє нещастя! Петро більше не любить мене і йому нужди мало, хоть би я і пропала. От яка тепер правда на світі!» (Котляревський, 1990: 270). Далі лунає **дует, у якому закохані знаходять порозуміння.** Наталка співає про свій страх бути покинутою, а Петро його розбиває, заприсягнувшись у довічному коханні. Дует побудовано за потрійним принципом, традиційним для народної творчості: тричі, по висхідній,

дівчина виражає свою невіру в Петрове кохання і своє щастя, тричі парубок спростовує її слова. Градація доходить до можливого суїциду, Наталка співає:

*Я жизнь свою ненавижду,
з серцем не звадію,
Коли мій Петро не буде,
то смерть заподію (Котляревський, 1990: 271).*

Наталка більше керується емоціями, Петро – розумом. Переконавшись у тому, що дівчина ставить кохання вище за матеріальні вигоди, він вирішує: «Не допущу мою милу другому достатись» – і по-філософському міркує про питання життя і смерті:

*Коли вірно Петра любиш,
так живи для його,
Молись богу, моя мила,
не страшиш нічого (Котляревський, 1990: 271).*

Тут поетично виражена філософія існування: **живи для того, кого любиш; молися Богу; не бійся смерті і негараздів**. Сподіванням на те, що Бог «з'єдинить і руки» тих, у кого поєдналися серця, завершується дует.

Пісні, які виконує Микола, відіграють у п'єсі роль уповільнення дії і розширення тематики. Поетичний текст №18 – це пісня з центральним образом Ворскли, перед її виконанням Микола іронічно каже Наталці, щоб та «не важилася прославляти собою» (натікаючи на намір утопитися), адже річка і без неї славна. **Критично завважимо проросійські ідейно-тематичні смисли в тексті п'єси, вони зустрічаються саме в піснях, зокрема у «Ворскла річка...».**

*Козаченьки
З москалями
Потішились над врагами,
Добре бившись за Полтаву
Всій Росії в вічну славу! (Котляревський, 1990: 272).*

Царя, про якого Т.Шевченко писав: «Це той *первий*, що розпинав / Нашу Україну <...>» (Шевченко, 2003: 274), у п'єсі захоплено оспівано, «Як цар білий, / Мудрий, смілий, / Побив шведську вражу силу / І насипав їм могилу» (Котляревський, 1990: 272) – про могили козаків-мазепинців не згадано.

Остання в п'єсі пісня «Ой я дівчина Полтавка...» завершує твір, створюючи цим самим образне кільце – відповідність назві. Звернімо увагу на перестановку слів: у назві спочатку Наталка, а в пісні попереду Полтавка. Це пов'язано з контекстом, перед фінальним співом персонажі розмовляють про особливості полтавського характеру. «Микола. От такі-то наші полтавці! Коли діло піде, щоб добро зробити, то один перед другим хватаються. – Виборний. Наталка – по всьому полтавка, Петро – полтавець, та й возний, здається, не з іншої губернії»

(Котляревський, 1990: 275). Зазначимо також, що поетичні тексти у п'єсі не обмежуються піснями, **персонажі нерідко використовують у мовленні моновірші**, наприклад, перед фінальною арією Наталка промовляє: «Коли кого любиш, того не забудеш» (Котляревський, 1990: 275).

Наталчина пісня-самохарактеристика складається з 4-ох строф, які **розкривають характер головної героїні і тим самим – смисл назви п'єси**. Дівчина констатує, що вона полтавка, і називає або підтекстово виявляє такі свої риси вдачі, як простоту у спілкуванні й побуті, доброту, скромність. Проте без зайвої скромності тут же розповідає, що подобається парубкам аж так, що вони за неї «часто б'ються». Протиставляє себе своїм подружкам, які «пустують і зо всякими жартують». Головна риса, яку виділено в само портретуванні, – вірне кохання до Петра: «Но я люблю Петра дуже, / А до других мені байдуже», «А я без Петра скучаю / І веселості не знаю». (Питання: чого тоді билися хлопці?) Останнє соло Наталки – **поетичне вираження ідеального щасливого кохання**:

*Я з Петром моїм щаслива,
І весела, і жартлива,
Я Петра люблю душею,
Він один владіє нею (Котляревський, 1990: 276).*

Далі співає хор, **поетично резюмуючи естетичний, філософський, морально-етичний зміст п'єси**.

*Начинаймо веселиться,
Час нам сльози осушити;
Доки нам страшисться,
не до смерті ж в горі жити.
Нехай злії одні плачуть,
Бо недобре замишляють;
А полтавці добрі скачуть,
Не на зло другим гуляють.
Коли хочеш бути щасливим,
То на бога полагайся;
Перенось все терпеливо
І на бідних оглядайся (Котляревський, 1990: 276).*

Естетично кінцівка твору щаслива, радісна, оптимістична, утверджується краса кохання і добрих учинків. Філософські сентенції спонукають цінувати життя як таке, розуміти його як рух, сподіватися змін на краще. Щодо моралі лунають заклики покладатися на Бога, терпляче переносити скруту, не бути байдужим до бідних людей, не замишляти недоброго. Образ Наталки Полтавки поширюється узагальненим образом добрих полтавців, які «скачуть, / Не на зло другим гуляють».

Висновки

Отже, поезія задає красиву, народнопісенну інтонацію художньому мовленню п'єси, характеризує персонажа, який виконує вокальний номер, розкриває його душевний стан, у аріях персонаж поступово саморозкриває своє «Я», відбувається психологічне самопортретування. Поетичні тексти оприявлюють елементи низового бароко, сентименталізму, просвітництва у стилі твору. Пісні розширяють проблематику п'єси, набувають сенсу самовикриття персонажа і критичного погляду автора на сучасне йому суспільство. Відзначено талановитість поетичних текстів у п'єсі І. Котляревського та високу художність їх розташування, взаємозв'язків, силових ліній (емоційних, інтелектуально-філософських, публіцистично-соціальних), які виникають між ними. Поезія філософізує любовно-соціальну драму, художньо резюмуючи естетичний, філософський, морально-етичний зміст п'єси, виражає красу кохання – на найвищому реєстрі, кохання вірного, сильного, саможертвовного.

Література

1. Білоус П. Історія української літератури XI – XVIII ст. Київ, 2009. 424 с.
2. Волинський П. Іван Котляревський. Життя і творчість. Київ, 1955. 203 с.
3. І. П. Котляревський у критиці й документах. Київ, 1959. 213 с.
4. Котляревський І. Наталка Полтавка. *Г. С. Сковорода, І. П. Котляревський. Вибране*. Харків, 1990. С. 239–276.
5. Мороз Л. Модерність драматургії І. Котляревського: сприйняття та оновлення традицій. *Слово і час*. 2015. №10. С. 57–67.
6. Шевченко Т. Зібрання творів у 6 т. Т. 1. Київ, 2003. 784 с.
7. Шевчук В. Вершинний твір українського бароко. Іван Котляревський. Київ, 2005. 38 с.

References

(Транслітерація)

1. Bilous P. Istoriya ukrayinskoyi literatury XI – XVIII st. Kyiv, 2009. 424 s. [in Ukrainian].
2. Volynskyj P. K. Ivan Kotyarevskyj. Zhyttya i tvorchist. Kyiv, 1955. 203 s. [in Ukrainian].
3. I. P. Kotlyarevskyj u krytyci j dokumentax. Kyiv, 1959. 213 s. [in Ukrainian].
4. Kotlyarevskyj I. P. Natalka Poltavka. *G. S. Skovoroda, I. P. Kotlyarevskyj. Vybrane*. Xarkiv, 1990. S. 239–276. [in Ukrainian].
5. Moroz L. Modernist dramaturgiyi I. Kotlyarevs'ogo: spryynyattya ta onovlennya tradycij. *Slovo i chas*. 2015. №10. S. 57–67. [in Ukrainian].
6. Shevchenko T. Zibrannya tvoriv u 6 t. T. 1. Kyiv, 2003. 784 s. [in Ukrainian].
7. Shevchuk V. Vershyunnyj tvir ukrayinskogo baroko. Ivan Kotlyarevskyj. Kyiv, 2005. 38 s. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена поетичним текстам у п'єсі Івана Котляревського «Наталка Полтавка». Вірші аналізуються з погляду їх місця та художньої ролі в п'єсі. Авторка досліджує тексти арій, дуєтів, хорів у аспектах змісту і форми. Поетичні тексти характеризують індивідуальності персонажів, розкривають внутрішній світ. У піснях зображено суспільне життя в Україні, порушено соціальну проблематику. Поетичні тексти мають філософський сенс. Пісні підносять принципи християнської моралі. Цінність вірного щирого кохання перебуває в центрі поезії. Дослідниця пояснює стильові риси поетичних текстів, властиві літературним напрямам бароко, сентименталізму, просвітництва. Авторка інтерпретує діалог між поетичними текстами, розглядає їх в різноманітних контекстах.

Ключові слова: поетичний текст, п'єса, художня роль, внутрішній світ персонажа, соціальна проблематика, філософський смисл, християнські цінності, кохання, стиль.

Токмань А. Художественная роль поэтического текста в пьесе Ивана Котляревского «Наталка Полтавка». Статья посвящена поэтическим текстам в пьесе Ивана Котляревского «Наталка Полтавка». Стихи анализируются с точки зрения их места и художественной роли в пьесе. Автор исследует тексты арий, дуэтов, хоров в аспектах содержания и формы. Поэтические тексты характеризуют особенности персонажей, раскрывают внутренний мир. В песнях изображена общественная жизнь в Украине, поднята социальная проблематика. Поэтические тексты имеют философский смысл. Песни утверждают принципы христианской морали. Ценность верной, искренней любви находится в центре поэзии. Исследовательница объясняет стилевые черты поэтических текстов, присущие литературным направлениям Барокко, Сентиментализма, Просвещения. Автор интерпретирует диалог между поэтическими текстами, рассматривает их в различных контекстах.

Ключевые слова: поэтический текст, пьеса, художественная роль, внутренний мир персонажа, социальная проблематика, философский смысл, христианские ценности, любовь, стиль.